

Faculteit der Letteren

Geschiedenis

Studiejaar 2014-2015

15-06-2015

Ostpolitik: eigenbelang of liefdadigheid?

De verschillende gezichten van de West-Duitse Ostpolitik van 1969 tot 1974.

Bundesarchiv, Bild 183-N0521-0332
Foto: o. Ang., 121. Mai 1974

Ronald Peeters

S4126653

Begeleider: Mw. dr. L. van de Grift

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

Inleiding	Pagina 1
Status Quaestionis	Pagina 3
Hoofdstuk 1 Wat was de Ostpolitik	Pagina 7
1.1 Contact tussen Oost en West	Pagina 7
1.2 Intentie en motieven	Pagina 10
Hoofdstuk 2 Brandt en zijn Ostpolitik	Pagina 13
2.1 Beeldvorming in de BRD	Pagina 13
2.2 Kritiek	Pagina 15
Hoofdstuk 3 Conclusie	Pagina 17
Literatuurlijst	Pagina 19

Inleiding

De Tweede Wereldoorlog is een van de meest verwoestende oorlogen geweest die de wereldgeschiedenis heeft meegemaakt.¹ De oorlog heeft Europa niet alleen compleet verwoest, maar ook verscheurd in twee delen. Met de komst van de Koude Oorlog werd de deling versterkt en werd duidelijk dat het nog lang zou duren voordat Europa weer eenheid kon uitstralen. Ditzelfde gold voor Duitsland; het land dat schuldig werd bevonden aan de oorlog werd opgedeeld. West- en Oost-Duitsland lagen figuurlijk gezien mijlen ver uit elkaar.

De politieke situatie in zowel West- als Oost-Duitsland was in de beginjaren na de oorlog vooral gericht op de binnenlandse politiek en de opbouw van de twee delen.² Onder leiding van de mogendheden die de oorlog hadden gewonnen (de Geallieerden) viel er ook weinig aan buitenlandse politiek te voeren. Na de oprichting van twee nieuwe staten, in West-Duitsland de *Bundesrepublik Deutschland* (BRD) en in Oost-Duitsland de *Deutsche Demokratische Republik* (DDR), kwam er zeker in de BRD weer enige vorm van zelfbestuur wat, met de toetreding tot de NAVO in 1955, tot een soevereine staat leidde. Het beleid van de eerste West-Duitse regeringen ten aanzien van het Oosten was vooral gericht op de isolatie van het Oosten en meer binding met het Westen. Bondskanselier Konrad Adenauer (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*, CDU) hanteerde een politiek waarbij het communisme werd veroordeeld en hierbij kreeg hij steun van onder andere de Verenigde Staten. Pas vanaf 1969, toen Willy Brandt (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) als bondskanselier aantrad, kwam er een meer open blik naar het Oosten.³ Brandt zetten de lijn van zijn voorganger, Kurt George Kiesinger (CDU), door. Zijn nieuwe Ostpolitik stond in het teken van contact met Oost-Europa en hij ging uit van vooruitgang in kleine stapjes met als ultiem doel de hereniging van Duitsland. Dit bestond uit een aantal staatsbezoeken aan het Oosten, waaronder een naar de DDR in 1970, en verdragen met communistische staten. Op het gebied van buitenlands beleid vond dus een grote verandering plaats. Zijn intenties waren duidelijk zo leek het; meer contact met Oost-Europa om op deze manier toe te werken naar het einde van een tijdperk waarin Duitsland en heel Europa verdeeld waren in twee kampen.⁴ Hij sprak van het verenigen van de twee Duitslanden, maar hij wist ook dat er

¹ William Hagen, *German history in modern times. Four lives of the nation* (Cambridge, 2012) 131.

² Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-heden* (Amsterdam, 2005) 210.

³ Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland* (Amsterdam, 2005) 210.

⁴ Gordon Craig, *Did Ostpolitik work? The Path to German reunification* (1994).

nog een lange weg te gaan was aangezien de betrekkingen tussen beide landen en burgers zeer slecht waren.

Dat er gekozen is voor de '*Neue-Ostpolitik*' onder Willy Brandt, komt omdat er juist in deze periode een nieuwe fase te zien is in de verhoudingen in Europa. Ondanks dat de BRD nog op het Westen gericht bleef, kwam er wel meer toenadering tot het Oosten, iets wat hiervoor niet denkbaar was. Het kan gezien worden als een van de eerste pogingen om het Westen en het Oosten met elkaar te verzoenen sinds de Tweede Wereldoorlog. Door meer contact met het Oosten, kwamen er in deze periode ook weer een aantal gevoelige onderwerpen aan bod omtrent de rol van Duitsland in '*Mittleuropa*'. De angst die er was dat Duitsland nóg een keer een oorlog zou beginnen zat er bij veel andere landen nog steeds in en met de argwaan van de Verenigde Staten naar de Sovjet-Unie toe bevond Duitsland zich in een lastige positie. Het is daarom uiterst interessant om juist naar deze periode te kijken omdat er hier een verandering plaatsvindt in de geschiedenis van Europa.

Op het eerste gezicht lijkt de Ostpolitik van Willy Brandt voornamelijk gericht op een aantal aspecten die in de literatuur veelvuldig worden aangekaart. Hierbij komt de verbeterde omgang met het Oosten centraal te staan die ervoor diende te zorgen dat in die gebieden een betere leefsituatie kon worden gerealiseerd. Er zat echter meer achter de Ostpolitik zoals de literatuur laat zien. De vraag is echter of het beeld in de literatuur de Ostpolitik omschrijft zoals ook Brandt en zijn regering dit wilde of dat er meer achter zat. Er zal gekeken worden naar de wijze waarop de Duitse regering onder Brandt zelf de Ostpolitik presenteerde aan de rest van de wereld. Hierbij zal de nadruk liggen op speeches en lezingen van Brandt over de Ostpolitik die zijn regering zeer sterk aanstuurde op bepaalde ijkpunten in de ontwikkeling van de Ostpolitik. De rode draad door het onderzoek zal zijn: 'Hoe gaf de regering van Willy Brandt de Neue Ostpolitik naar buiten toe vorm in de periode 1969-1974?'

Status Quaestionis

Een overzicht van de literatuur

De West-Duitse *Ostpolitik* is in de literatuur van na de Tweede Wereldoorlog een veelbeschreven onderwerp. De *Ostpolitik* die begon onder Willy Brandt vanaf 1969 wordt in veel literatuur aangegeven als de 'Neue Ostpolitik', die voor meer toenadering met Oost-Europa moest zorgen.⁵ De *Ostpolitik* van Brandt zorgde voor een complexe organisatie van allerlei verdragen en toenemend contact met Oost-Europa. In de historiografie over de *Ostpolitik* zijn er in de analyse van deze buitenlandse politiek verschillende zwaartepunten te vinden.

Allereerst wordt er in de historiografie van de West-Duitse *Ostpolitik* na 1969 veel aandacht besteed aan de politieke verhoudingen. Deze richting neemt aan dat de toenadering tot het Oosten onder Brandt, vooral gericht was op het samenbrengen van West en Oost-Duitsland en het verbeteren van de leefomstandigheden van de burgers.⁶ Dit is een positieve benadering van de *Ostpolitik* aangezien er duidelijk positieve gevolgen zijn voor het Oosten. Toch zit er ook een bepaald politiek Duits eigenbelang in, omdat het op langere termijn een verenigd Duitsland moest opleveren. De Duitse historicus Olivier Bange stelt in zijn stuk *Ostpolitik as a source of intra-bloc tensions* het volgende: "One might compare the "Neue Ostpolitik" of Willy Brandt and Egon Bahr with a coin: the currency, or ultimate goal, imprinted on it is called "unification".⁷ Hierbij staat 'unification' tussen aanhalingstekens omdat Brandt wil spreken van het samengroeien van de twee Duitslanden. Hiermee wilde hij voorkomen dat men zou denken dat het ging om de grenzen van het Derde Rijk opnieuw te bereiken. Dit motief voor de *Ostpolitik* moest bereikt worden via twee strategieën: mensen blootstellen aan het Westen en het liberale denken om zo het communisme te verdringen en er moest een vredesmacht komen in Europa. Hieruit blijkt dat de *Ostpolitik* als positief wordt gezien, maar dat er achter alle acties wel altijd het ultieme doel van Duitse eenwording moet worden gezocht. De Duitse politieke wetenschapper Gert Krell spreekt in zijn essay *West German Ostpolitik and the German Question* over de vorm

⁵ Gordon Craig, *Did Ostpolitik work? The Path to German reunification* (1994).

⁶ Olivier Bange, 'Ostpolitik as a source of intra-bloc tensions.' <http://www.detente.de/ostpolitik/publications/download/article11.pdf> [geraadpleegd op 01-06-2015].

⁷ Bange, 'Ostpolitik as a source' [geraadpleegd op 01-06-2015].

waarin West-Duitsland zijn Ostpolitik moest uitvoeren. Hierbij ligt wederom de focus op de politiek en het niet ongerust maken van het Oosten. Centraal in dit artikel staat de Duitse kwestie waar Duitsland wederom mee worstelt en dit zorgt voor spanning in Oost-Europa. Hierbij wordt de link gemaakt tussen de militaire veiligheid van Duitsland en de Ostpolitik. Hier wordt de Ostpolitik meer voorgesteld als een voorzichtige buitenlandse politiek die zowel het Westen als het Oosten tevreden moest houden. Ook Helmut Wegner, een Duitse diplomaat, benadrukt het politieke schaakspel waarin Duitsland na de Tweede Wereldoorlog is beland door de positie die het heeft in Europa. Door die Hallstein-doctrine werd de Duitse kwestie opengelaten aangezien het contact met Oosten werd doodgelegd. Toen er een meer actievere "Neue-Ostpolitik" begon rond 1969 kwam er een directere confrontatie met de Sovjet-Unie. Ook de binnenlandse spanningen namen toe (confrontatie regering en oppositie) waardoor het moeilijk was een duidelijke buitenlandse politiek te voeren. Met de nieuwe coalitie van SPD/FDP in 1969 kwam er meer steun voor de West-Duitse Ostpolitik. Hierin wordt de Ostpolitik dus weggezet als iets dat vooral veel onrust veroorzaakte. Deze binnenlandse spanning omtrent de Ostpolitik wordt door Stephan Fuchs, hoogleraar aan de universiteit van Bremen, in zijn artikel *Dreieckverhältnisse sind immer kompliziert: Kissinger, Bahr und die Ostpolitik* verder uitgewerkt. Er wordt hier een benadering gegeven die inzoomt op een of meerdere individuen van de buitenlandse politiek die er gevoerd werd in West-Duitsland. Hierbij wordt de politiek van Brandt uitvergroet en komen de verhoudingen met onder andere Amerika naar voren. Deze neutrale kijk op de Ostpolitik laat het belang zien van verschillende personen die actief waren in de regering.

De Italiaanse historica Sara Lorenzini legt meer het zwaartepunt op de economische kant en de imago vorming van Duitsland en bevestigt de motieven die Brandt had om het Oosten meer te betrekken bij het Westen: "Willy Brandt was convinced that aid was a decisive factor in building a new image of Germany – development assistance needed to be fostered, by making available increasing amounts of aid".⁸ Hierbij gaat het dus ook om het slechte imago dat tijdens de Tweede Wereldoorlog over Duitsland is ontstaan te verbeteren. Het gaat hier om economische hulp aan armere landen in het Oosten. Dit kan dus als iets positiefs worden gezien van de Ostpolitik, al was het uiteindelijk ook weer gericht op een betere Duitse positie in Europa. Binnen deze richting is ook te zien hoe Duitsland zijn economische

⁸ Sara Lorenzini, 'Globalising Ostpolitik. Ostpolitik revisited', *Cold War History* 9 (2009) 223-242.

positie gebruikte om politieke macht uit te oefenen.⁹ In het werk van de Amerikaanse hoogleraar Randall E. Newnham wordt er specifiek gefocust op de band met Polen, maar wordt er ook gesproken van een fenomeen wat zich in de hele geschiedenis heeft voorgedaan. Namelijk dat economische druk voor een sterke politieke positie kan zorgen. Het verbeteren van de negatieve beeldvorming van West-Duitsland als zwaartepunt in de literatuur over de Ostpolitik komt in meerdere werken terug. Deze omschrijving van Ostpolitik gaat er van uit dat de steun van Duitsland aan het Oosten gericht was op het herstellen van het eigen imago. Zo spreekt ook de Amerikaanse historica Carole Fink over de tactiek in Brandts Ostpolitik door de schuld op zich te nemen van de daden ten tijden van de Tweede Wereldoorlog om op deze manier het imago te verbeteren.¹⁰ Wederom een positieve benadering die wel erbij vermeldt dat het vooral Duits eigenbelang was.

In de literatuur zijn ook een aantal werken te vinden die de invloed van de Ostpolitik op Europees niveau bekijken en inzoomen op de verhoudingen tussen de Westerse landen. Deze stroming focust zich meer op de reacties en veranderingen die er optreden binnen de Westerse wereld dankzij de Ostpolitik. Er wordt in deze stroming dus positief gekeken naar het werk van West-Duitsland om Europa dichter bij elkaar te brengen en de spanningen in de wereld af te laten nemen. Ook al was er in het begin bij veel landen argwaan tegen de politiek, toch ging het om het uiteindelijk effect van de Ostpolitik. Hierbij ligt in het werk van Wolfram Hanried, een Amerikaanse politieke wetenschapper, de focus op het contact met de Verenigde Staten (VS).¹¹ De Ostpolitik wordt hier ingedeeld in drie aspecten die van belang waren voor de relatie tussen de VS en West-Duitsland: territoriaal belang, militair-strategisch belang en economisch belang. Ook in het werk *The United States and the European alliance since 1945* wordt er gekeken naar de relatie van West-Duitsland met de VS. De aspecten van Ostpolitik die van belang zijn voor Westerse landen komen hierbij naar voren. Economie, bewapening en de onderlinge relaties zijn belangrijke aspecten volgens dit werk.¹²

⁹Randall Newnham, 'Economic Linkage and Willy Brandt's Ostpolitik: The Case of the Warsaw Treaty', *German Politics* 16 (2007) 247-263.

¹⁰ Carole Fink, *Ostpolitik, 1969-1974: The European and Global Response* (Cambridge 2009).

¹¹Wolfram Hanried, 'Germany, America, Europe: forty years of German foreign policy', *Political Science Quarterly* 105 (1990) .

¹² Kathleen Burk, Melvyn Stokes, (Ed.) -*The United States and the European alliance since 1945* (Oxford, 1999) 40.

Uit deze literatuurschets van de al verschenen werken over de West-Duitse Ostpolitik na 1969 kan geconcludeerd worden dat er verschillende aspecten behandeld worden. Hierbij gaat het voornamelijk over het imago van Duitsland dat opgeknapt moest worden en dit werd gedaan via economische weg, via verdragen met andere Oost-Europese landen en andere diplomatieke manieren. Hierbij werd echter het contact met het Westen niet vergeten, het was voornamelijk de VS die in de begin fase van deze “Neue-Ostpolitik” kritiek had, maar later ook inzag dat er een sterk Europa nodig was tegenover de Sovjet-Unie. Maar wordt de Ostpolitik in de literatuur wel weergegeven zoals dit de oorspronkelijke bedoeling was van de West-Duitse regering? In dit onderzoek zal er gekeken worden of de Ostpolitik meer is dan alleen de positieve associaties zoals humanitaire hulp. Er zal gekeken worden of de regering alleen deze positieve kant benadrukt of niet. Allereerst zal er in het eerste hoofdstuk duidelijk worden gemaakt wat de Ostpolitik nou precies is en hoe deze in de literatuur omschreven wordt. Er zal dan duidelijk worden dat het een complex geheel aan verdragen is. In het tweede hoofdstuk zal er via bronnenonderzoek naar de oorspronkelijke intenties van de Ostpolitik gekeken worden. Hierbij worden een aantal belangrijke datums in de geschiedenis van de Ostpolitik gekozen, en worden parlamentsdocumenten opgezocht. Uiteindelijk zal er als laatste een conclusie volgen waarin de vergelijking wordt gelegd tussen de literatuur en de bronnen.

Hoofdstuk 1: Wat was de Ostpolitik?

De nieuwe West-Duitse Ostpolitik, die tot zijn volle sterkte kwam onder Willy Brandt vanaf 1969, was een verandering in de politieke verhoudingen in Europa die vlak daarvoor was begonnen. Er wordt gesproken van een 'neue' Ostpolitik omdat in eerdere periodes in de geschiedenis al eens van Ostpolitik is gesproken. Deze eerdere Ostpolitik is echter iets heel anders dan de buitenlandse politiek die onder Willy Brandt tot volle glorie kwam. Er is volgens de Duitse historicus Edgar Wolfrum ook al een terminologie rondom Ostpolitik die terugslaat op de verdragen die Adolf Hitler ten tijden van de Tweede Wereldoorlog sloot met de Sovjet-Unie.¹³ Vandaar dat er vaak van de 'Neue' Ostpolitik wordt gesproken, het is ook in dit onderzoek dat als er van Ostpolitik wordt gesproken dat er dan naar de politiek van Brandt en zijn regering wordt gerefereerd. Met deze Ostpolitik begon de toenadering tussen twee delen die door een oorlog en ideologische verschillen ver van elkaar verwijderd waren. In dit hoofdstuk zal uitgelegd worden wat de Ostpolitik onder Brandt inhield.

1.1 Contact tussen Oost en West

Met de komst van de sociaaldemocratisch-liberale coalitie van de SPD en FPD in 1969, werd het buitenlandbeleid dat was ingezet onder Kurt George Kiesinger, verlengd. Met Willy Brandt als kanselier (1969-1974) kwam er in 1972 feitelijk gezien een erkenning van de Duitse Democratische Republiek, wat een breuk in de Hallstein-doctrine betekende. Deze erkenning zorgde voor een meer open houding naar het Oosten toe. Waar er voorheen geen contact was met landen die het communisme als ideologie accepteerde, de *Alleinvertretungsdoctrine*, kwam daar nu verandering in. Dit opende niet alleen voor West-Europa een hele nieuwe markt, ook Oost-Duitsland was verheugd met haar nieuwe positie in Europa wat later zelfs zou leiden tot toetreding tot de Verenigde Naties. Dit is een langer proces waarbij Oost-Duitsland en ook de Sovjet-Unie allereerst wantrouwen hadden tegenover de aandacht die zij kregen van het Westen. Al voor 1972 laat Brandt zien dat men niet zomaar de rug kan keren naar het Oosten. In een regeringsverklaring verwoordt Brandt de moeilijkheden die er liggen tussen de twee Duitslanden. Hij stelde dat een

¹³Edgar Wolfrum, *Die geglü ckte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart* (Bonn 2007) 15.

volkenrechtelijke erkenning van Oost-Duitsland niet mogelijk was omdat het een volk was.¹⁴ Dit laat al zien dat er enerzijds hoop was op betere betrekkingen tussen de twee gebieden, maar ook dat er een afstand was tussen beide landen.

De basis van de Ostpolitik kan gekenmerkt worden door een aantal belangrijke verdragen die zijn afgesloten in periode dat Brandt kanselier was. De belangrijkste verdragen zullen chronologisch worden uitgelegd. Het verdrag van Moskou, tussen de Sovjet-Unie en de BRD, was in 1970 de eerste stap binnen de Ostpolitik. Met dit verdrag werd de grens tussen Duitsland en Polen eindelijk vastgelegd. Het was een eerste stap in de normalisering van de betrekkingen tussen Oost en West. Hierbij werden alle Europese grenzen erkend, zo ook die van de DDR. Verder stond in het verdrag centraal dat er geen geweld gebruikt zou worden door beide landen. Dit vond West-Duitsland belangrijk omdat zij in een rustig Europa beter kon werken aan herstel van het eigen land. In feite gold dit verdrag dan ook voor het hele Oosten aangezien de Sovjet-Unie daar veel invloed had. Door dit verdrag versterkte West-Duitsland dus zijn internationale positie.¹⁵

Het volgende belangrijke verdrag is het verdrag van Warschau dat op 7 december 1970 werd ondertekend door de BRD en Polen. In dit verdrag werd nogmaals de Poolse grens erkend met de DDR en deed de Bondsrepubliek dus afstand van grondgebied waarvan het Duitse volk altijd dacht dat het Duits gebied was. Er kwam dus niet alleen maar lof voor Brandt en zijn ministers. Ook symbolisch kwam er met dit verdrag een doorbraak voor de Ostpolitik. Met de knieval van Willy Brandt voor het monument voor slachtoffers van de opstand in het getto van Warschau, erkende Brandt openlijk de Duitse schuld. Deze daad van Brandt wordt gezien als het begin van de ontspanningspolitiek in de internationale wereld.¹⁶

In 1972 zorgde Brandt voor nog een doorbraak met het ondertekenen van het *Grundlagenvertrag* (basisverdrag) tussen de BRD en de DDR. Dit verdrag betekende een verbetering in de Duits-Duitse betrekkingen en bestond uit tien artikelen die zorgden voor normalisering in de verhoudingen tussen beide staten. In deze tien artikelen beloofde beide staten af te zien van geweld en werden de onderlinge grenzen gerespecteerd. Politiek gezien werd er overeengekomen dat beide staten de ander niet internationaal kan

¹⁴ Heinrich August Winkler, 'Der lange Weg nach Westen II', *Deutsche Geschichte 1933-1990*, 5 (2004) 280.

¹⁵ William Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, 1978)190-191 .

¹⁶William Hagen, *German history in modern times. Four lives of the nation* (Cambridge, 2012) 136.

vertegenwoordigen en dat ze elkaars zelfstandigheid in binnen- en buitenlandse aangelegenheden respecteren. Toch kwam er ook toenadering aangezien in een van de artikelen afgesproken werd om meer samen te werken op gebieden als economie, post, cultuur en sport. Hieruit blijkt dus een positievere houding tussen de twee staten.

Dit verdrag zou uiteindelijk er voor zorgen dat er in 1971 een viermogendhedenakkoord werd ondertekend over de bezetting van Berlijn. Dit is een verdrag dat is gesloten tussen de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de Sovjet-Unie over de status van Berlijn en dat op 3 juni 1972 in werking trad. Hierin werd een bijzondere politieke verbinding afgesloten tussen West-Berlijn en West-Duitsland. Dit betekende nog niet dat West-Berlijn onderdeel werd van West-Duitsland, maar wel dat het een speciale status had. Er werden ook afspraken gemaakt over de verbeterde mogelijkheden van communicatie en bezoek tussen West-Berlijn en Oost-Berlijn en de DDR.

Deze verdragen zouden er voor zorgen dat er een uitwisseling van cultuur, geld en personen ontstond tussen West-Duitsland en het Oosten. Langzaam maar zeker werden steeds meer resultaten van de Ostpolitik zichtbaar. Met de staatsrechtelijke erkenning van de DDR en niet de volksrechtelijke erkenning, werd de DDR niet meer als buitenland gezien, maar was er symbolisch weer sprake van een volk.¹⁷ In navolging hiervan werd het verkeer van personen over de grens in Berlijn stukje bij beetje weer mogelijk. Wel was er nog strenge controle over het aantal West-Duitsers die Oost-Berlijn mochten bezoeken, waarmee de DDR dus symbolisch leek aan te geven dat Berlijn de hoofdstad van de DDR was. Symbolisch kan dit dus als een overwinning worden gezien van de DDR en de SU, maar West-Duitsland kreeg meer zekerheid over de veiligheid van de West-Duitse burgers in Berlijn en het werd op den duur mogelijk om Oost-Duitsland te bezoeken en families te laten herenigen. Door deze politiek werd de relatie tussen Oost- en West-Duitsland genormaliseerd. Op economisch gebied zijn er met de komst van de Ostpolitik ook veranderingen te zien. Ondanks dat het niet specifiek in de verdragen met de DDR werd genoemd, namen de economische activiteiten tussen de BRD en DDR wel toe vroeg in de jaren zeventig.¹⁸ Er was veel export vanuit West-Duitsland naar Oost-Duitsland en vanuit de SU werd er veel energie geïmporteerd. Hiervan ging Bonn ook gebruik maken doordat de economische activiteiten

¹⁷ Erklärung der deutschen Bundesregierung (Bonn, 28 Oktober 1969).

¹⁸ William Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, 1978)212.

als politiek drukmiddel werden gebruikt. Zo nam in 1973 de export af doordat Oost-Berlijn zich niet aan afspraken hield die met de verdragen rondom Berlijn waren opgesteld.¹⁹

1.2 Intentie en motieven

De West-Duitse Ostpolitik staat te boeken als een beleid van Brandt waarbij hij toenadering zocht tot het Oosten en wilde inspelen op de humanitaire misstanden in Oost-Duitsland en de rest van Oost-Europa. Echter was de Ostpolitik een veel complexer fenomeen dan soms vermeldt wordt. Grofweg valt de buitenlandse politiek van Brandt en zijn minister van Buitenlandse zaken Walter Scheel op te delen in een aantal thema's waarin doelen en motieven te herkennen zijn. Binnen de economische, politieke en sociaal-culturele thema's is het goed mogelijk een compleet beeld te geven van de bedoelingen van de Ostpolitik.

Allereerst zal er naar het belangrijkste thema gekeken worden: de politiek. Het allerhoogste en belangrijkste doel van de Ostpolitik was dat het toe moest werken naar de eenwording van Oost- en West-Duitsland.²⁰ Er was nog een lange weg te gaan voordat dit bereikt kon worden, maar Brandt gaf aan dat dit als belangrijkste doel werd gezien.²¹ Om dit te realiseren was er een normalisering nodig van de situatie in Midden-Europa. Dit liep via een toenadering tot de Sovjet-Unie. Het was een eerste stap om de rust te laten wederkeren in het Oosten. Het verdrag van Moskou gaf de garantie dat er geen geweld meer werd gebruikt in het gebied en op deze manier werden de gemoederen gesust. De Sovjet-Unie begreep ook dat het doel van Brandt een herenigd Duitsland was, maar toch ging de mogendheid mee met de onderhandelingen. Dit had er mee te maken dat er voor hen ook belangen lagen: ze streefde ernaar de participatie van West-Duitsland in het nucleaire programma dat in Europa begonnen was, tegen te houden.²² Bovendien hadden de Sovjets geen angst dat de invloed van het Westen te groot zou worden in de DDR aangezien ze daar goede controle hadden, net zoals ze in Tsjecho-Slowakije een opstand neersloegen.²³ Het verdrag zorgde er voornamelijk voor dat de BRD internationaal weer aanzien kreeg doordat het de rust op het Europese continent bewaarde en het in het buitenlands beleid weer actief was. Toch had Brandt in het verdrag meer voor elkaar kunnen krijgen aangezien de Sovjet-

¹⁹William Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, 1978) 212.

²⁰Gert Krell, 'West German Ostpolitik and the German Question', *Journal of Peace Research* 28 (1991) 311-323.

²¹William Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, 1978)191-192 .

²²Griffith, *The Ostpolitik* (Cambridge, 1978) 192.

²³Ibidem.

Unie niet op volle sterkte was. In deze periode lag het land technologisch achter en had het problemen aan de grens met China. Brandt en Scheel wilden echter zo snel mogelijk dit verdrag ondertekenen omdat dit de weg zou openen tot meer contact met het Oosten en dus op den duur meer verdragen.²⁴

Ook economisch zaten er motieven en doelen achter de Ostpolitik. Hierbij gaat het voornamelijk om verdragen waarbij er ook direct een handelscontract wordt getekend. Dit was het geval bij het verdrag van Moskou, waarbij er ook verdragen werden opgesteld met Roemenië en Tsjecho-Slowakije op economisch gebied. Echter was het niet zo dat deze expliciet werden genoemd maar dat het vaak iets was dat erbij kwam omdat er een verdrag werd opgesteld tussen verschillende landen. Ondanks dat het dus niet enorm werd benadrukt zat er voor de BRD toch bij ieder verdrag en ieder contact met het Oosten een economisch aspect.

Sociaal-cultureel waren er ook een aantal aspecten die van belang waren bij de Ostpolitik. Hierbij ging het voornamelijk om het beeld dat er nog steeds één Duits volk was dat verdeeld was over twee gebieden. Vanaf de Ostpolitik van Brandt komt er meer aandacht voor het gedeelde sentiment van de twee Duitse staten. Het Duitse volk moest zich weer verbonden voelen en geen argwaan hebben naar het Oosten toe.²⁵ Er was vaak argwaan over het regime in de DDR wat omsloeg naar haat richting het Oosten. Het contact met het Oosten moest beter en dit moest bereikt worden door op cultureel gebied contacten te leggen en het moest makkelijker worden om te reizen tussen West-Berlijn en Oost-Berlijn en tussen West-Berlijn en de DDR.²⁶ Dit zou uiteindelijk concreet beleid worden met de afspraken die gemaakt werden in het viermogendhedenakkoord in 1971. Dit alles zorgde er ook voor dat via de Ostpolitik het imago van de BRD verbeterde. Na een verwoestende Tweede Wereldoorlog waarvan Duitsland de schuld kreeg was het allereerst zaak om internationaal aanzien te krijgen. Dit gebeurde onder andere via de Ostpolitik maar ook symbolisch had de Ostpolitik hier iets aan toe te voegen. Met de knieval van Brandt werd de Duitse schuld toe gegeven en werd er een enorme stap gezet.

Concluderend kan er worden gesteld dat de Ostpolitik van Brandt en Scheel meer inhield dan alleen banden aanhalen met het Oosten en de humanitaire verbetering van

²⁴Carole Fink, *Ostpolitik, 1969-1974: The European and Global Response* (Ohio, 2006) 70.

²⁵William Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, 1978)191-192

²⁶Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic* (Cambridge, 1978)191-192 .

Oost-Duitsland. De belangrijkste doelen waren de eenwording van Duitsland en het imago van Duitsland weer opkrikken. Hierbij stond de normalisering van de relaties met het Oosten centraal. Via de Ostpolitik moest er een veilige situatie gecreëerd worden in Europa waardoor Duitsland in een stabiel klimaat aan herstel kon werken. Daarnaast werden economische banden aangehaald met het Oosten die op den duur gebruikt werden als politiek drukmiddel. Naast import en export leverde het dus ook een sterkere politieke positie op voor West-Duitsland. Verder werden er veel stappen gezet om West- en Oost-Duitsers te hereniging. Dit moest de veiligheid van de burgers garanderen maar was ook een stap richting de eenwording van Duitsland.

Hoofdstuk 2: Brandt en zijn Ostpolitik

In de literatuur is er een duidelijk beeld van de Ostpolitik onder het bewind van Willy Brandt. Het is duidelijk dat deze meer inhield dan alleen de toestand in het Oosten verbeteren om op deze manier uiteindelijk een Duitse staat te creëren. De Ostpolitik viel uiteen in een aantal gebieden waarop deze actief was en waar de zwaartepunten lagen. Hierbij is er een onderscheidt tussen politieke, economische en sociaal-culturele gebieden waarop de nadruk kwam te liggen. Het is nu de vraag of dit beeld in de literatuur over de Ostpolitik ook het beeld was zoals de West-Duitse regering dit liet zien. Er zal gekeken worden waar de nadruk van de regering ligt op basis van parlementswerken en andere bronnen op bepaalde cruciale momenten in de Ostpolitik.

2.1 Beeldvorming in de BRD

Willy Brandt was duidelijk wat de bedoelingen waren van zijn nieuwe regering die in 1969 geïnstalleerd werd. Men wilde met Duitsland een nieuwe weg inslaan, en dit benadrukte Brandt ook in een toespraak die hij op 28 oktober 1969 hield in de *Bundestag*, een week na zijn installatie als Bondskanselier. ‘Niemand wird die Leistungen der letzten zwei Jahrzehnte leugnen, bezweifeln oder geringschätzen. Sie sind Geschichte geworden’, zo spreekt Brandt onder applaus van de regeringspartijen.²⁷ Hieruit blijkt dat Brandt zich niet vast wilde houden aan de oude verhoudingen in Duitsland en dat hij het verleden achter zich liet. In deze beginfase benadrukte Brandt ook het belang van meer democratie in Duitsland.²⁸ Hiermee bedoelde hij dat er goed contact nodig was tussen de regering en oppositiepartijen, maar ook dat er contact moest zijn met de jonge generatie die niet de lasten mocht dragen van de oude generatie. De nadruk die hier door de regering werd gelegd, ligt dus op het loslaten van het verleden en het benadrukken van het belang van de jeugd. Dit valt ook terug te zien in de manier hoe er naar Oost-Europa werd gekeken.

“Wir wünschen gute Beziehungen zu allen Staaten dieser Region und bestätigen zugleich die Entschlossenheit, keine Waffen in Spannungsgebiete zu liefern.”²⁹ Dit zei Brandt

²⁷ Deutscher Bundestag, 5. Sitzung (Bonn 1969) 20.

²⁸ Deutscher Bundestag, 5, 20.

²⁹ Deutscher Bundestag, 5. Sitzung (Bonn 1969) 24.

in een speech voor het Duits parlement, waarmee hij een duidelijk signaal gaf dat er iets ging veranderen in de verhoudingen met het Oosten. Hiermee werd een eerste stap gezet richting de normalisering van de spanningen tussen Oost en West. Dat Brandt de focus hield op het wapenbeleid spreekt ook uit dat hij naar de rest van Europa een signaal wilde maken dat hij uit was op meer veiligheid in het gebied en afname van de spanningen tussen Oost en West. Het leek erop dat Brandt ook de aandacht op de binnenlandse spanningen wilde wegnemen. De focus in deze speech ligt veel meer op de zaken die binnen Duitsland leven, met name de economie. Hiermee lijkt het de intentie van Brandt te zijn om het vertrouwen te winnen van de andere partijen die kritisch tegenover het buitenlands beleid stonden. Dit laat ook weer zien dat Brandt de voorgaande politiek afwijst en die van vlak voor zijn aantreden zal gaan voortzetten.

Het verdrag van zeven december 1970 met Polen is een document dat een goed beeld geeft van de bedoelingen van de Duitse regering ten opzichte tot het Oosten. In het verdrag stond een van de eerste stappen die in de eerdere speech besproken zijn binnen de Ostpolitik centraal; de normalisatie van het contact met het Oosten. Het is een belangrijk stap omdat de relaties met alle Oost-Europese volkeren verbeterd moest worden doormiddel van verdragen.³⁰ In de brief aan het parlement omtrent het verdrag, wordt ook duidelijk gemaakt dat het om meer gaat dan contacten aan te halen met het Oosten. Het gaat ook om het beeld dat de volkeren van elkaar hadden en hoe dit beter moest worden.³¹ Er moest een nieuwe basis komen waarop, in het geval van het Verdrag met Polen, de twee volkeren weer met elkaar konden samenleven. Onderdeel hiervan is ook de knieval van Brandt. Hiermee wilde hij schuld bekennen om aan een verbeterde relatie te werken tussen Polen en de BRD. In het stuk wordt er ook gesproken over de humanitaire verbetering die er moest komen in Polen en dit kon mogelijk gemaakt worden via het verdrag.³² Er kon dan een transparante relatie komen tussen Polen en de BRD om zodoende elkaar te kunnen controleren. Er ligt in het verklaren van het verdrag dus een nadruk op de omstandigheden van de burgers in de BRD en in Polen.

In een televisieoptreden van Brandt in 1970 legt hij het belang van een ander verdrag, het verdrag van Moskou, uit aan het volk. Brandt stelt dat de BRD niet tussen het

³⁰ Verdraggesetz BRD –Polen (Bonn, 1970) 1.

³¹ Verdraggesetz (Bonn, 1970) 2.

³² Verdraggesetz (Bonn, 1970) 2.

Oosten en het Westen in wil staan, maar deze juist wil verbinden. Contact met de SU was nodig omdat deze wereldmacht de situatie in het Oosten grotendeels controleerde. De focus in de toespraak lag bij de voordelen die het volk kon hebben bij beter contact met het Oosten. Contact met de SU kon er op termijn zelfs voor zorgen dat de muur zou verdwijnen en dat het reizen naar het Oosten makkelijker kon worden. Hieruit blijkt wederom dat het beeld dat Brandt wil creëren tegenover het grote publiek gericht is op humanitaire zaken. Niet alleen die van de mensen in het Oosten maar voornamelijk ook verbeteringen voor de eigen inwoners. Dit is ook te zien in de reclamespot van de SPD uit 1972 waarin Willy Brandt werd neergezet als de man die voor wereldvrede heeft gezorgd. Er ligt in de propaganda een sterke nadruk op het samenbrengen van mensen uit Oost- en West-Duitsland en het geluk dat de Ostpolitik heeft gebracht voor de inwoners.

2.2 Kritiek

Een van de gevoeligste punten van de Ostpolitik voor de oppositie was de humanitaire toestand in het Oosten. Op de toestand in het Oosten werd door de oppositie geregeld kritiek geuit in de richting van Brandt en zijn regering. In 1972 zijn er veel parlamentsstukken verschenen die de humanitaire toestand in het Oosten in twijfel trekken. In dit jaar is het verdrag met de DDR tot stand gekomen (December).³³ Het is daarom niet gek dat er juist in deze periode, meer kritiek kwam op Brandt. In de manier van verdedigen kan ook geconcludeerd worden waar de regering de nadruk legde in de buitenlandse politiek.

In December, de maand waarin het verdrag getekend werd, kwam er sterke kritiek vanuit de oppositie (Rainier Barzel, CDU) op de nog steeds slechte humanitaire omstandigheden in de DDR: 'Mit der Unterschrift unter den Grundvertrag bereiten Sie der DDR den Weg in die UNO, ohne daß diese auch nur die mindesten Zusicherungen gemacht hätte, ganz zu schweigen von Verbindlichkeiten, den Bürgern der DDR die in der UNO-Charta beschworenen Menschenrechte zu gewährleisten. Diesen Vorwurf müssen wir Ihnen heute und rechtzeitig machen.'³⁴ Door de grondverdragen tussen de BRD en de DDR zou er voor de DDR een weg vrijkomen om toe te treden tot de VN. Dit mocht volgens de oppositie nog niet gebeuren aangezien de regels in het handvest van de Verenigde Naties, die gaan over de mensenrechten, nog steeds niet goed werden nageleefd in de DDR. De werkelijkheid in de

³³ Deutscher Bundestag, 172 (Bonn, 2 Februari 1972) 23.

³⁴ Deutscher Bundestag, 5 (Bonn, 1969) 30.

DDR zou door de regering niet goed genoeg worden besproken in het parlement en genegeerd. De nadruk in het debat lag duidelijk rondom de mensenrechten en de positie van de burgers in de BRD. De burgers moesten de zekerheid van vrede en vrijheid hebben en dit was in de DDR niet het geval. Hierop aansluitend werd het gevaar van de SU benadrukt, dit zou ook een gevaar zijn voor de vrede in Midden-Europa. Hieruit blijkt dus dat er gekeken werd naar de gevaren voor de BRD en dat dit ook in het debat vaak nadrukkelijk naar voren kwam.

Over het algemeen probeerde de regering het beeld van de Ostpolitik dus voornamelijk te verdedigen tegenover de oppositie en het volk. De focus van de regering lag voornamelijk op het humanitaire motief achter het beleid en dit moest ook duidelijk naar buiten toe gepresenteerd worden. Dit werd onder andere gedaan door de nadruk te leggen op de banden met de DDR en de hierdoor voordelige situatie die ontstond voor BRD burgers. Het contact met het Oosten werd als zeer positief voorgesteld en zou voor stabiliteit zorgen in Europa. Uiteraard heeft dit er mee te maken dat er over het algemeen een positief beeld van de Ostpolitik gecreëerd moest worden om zowel burgers als andere landen gerust te stellen.

Hoofdstuk 3: Conclusie

In de BRD was er met de komst van Brandt een lijn te zien binnen de buitenlandse politiek die er gevoerd werd. Ondanks dat deze lijn al was ingezet in de periode voor Brandt, was er onder zijn regeerperiode pas echt een duidelijke verandering te zien in de ontwikkeling met het contact met het Oosten. De nieuwe politiek die Brandt voerde werd bekend onder de naam van de *Neue Ostpolitik* en besloeg enorm veel verschillende vlakken, van economie tot cultuur. De literatuur heeft een poging gedaan om de Ostpolitik te benoemen waarbij er enkele belangrijke kernpunten naar voren kwamen. Hierbij wordt duidelijk dat in het werk dat verschenen is over de Ostpolitik, en dus het beeld dat er door de auteurs geschetst is, een focus ligt op een aantal aspecten. Allereerst lag er een sterke focus op de politieke kant van de Ostpolitik. Hierbij gaat het over de politieke verhoudingen tussen West-Duitsland en het Oosten, waarbij er ook rekening werd gehouden met het Westen. Ten tweede ligt er in de teksten over de Ostpolitik een focus op de economische kant van het verhaal. Hierbij lag de focus meer op de verschillende verdragen die er gesloten werden tussen de BRD en andere Oost-Europese landen zoals Polen en de Sovjet-Unie. Belangrijk aspect van deze economische kant is dat het door de BRD vaak als belangrijk politiek drukmiddel werd gebruikt. Ten derde lag er een focus op de sociaal-culturele kant van de Ostpolitik. Het ging hier om het samenbrengen van de twee Duitse volken, iets dat via verdragen met de DDR werd gerealiseerd. Ook moest het imago van Duitsland weer worden hersteld via de politiek.

De zwaartepunten in de literatuur over de Ostpolitik verschilt echter op een paar punten op de wijzen waarop de Ostpolitik door de regering werd gebracht. Op een aantal bepalende momenten in de regeerperiode van Brandt, valt te zien hoe deze naar buiten toe werd gebracht. Wat als eerste opvalt is de grote aandacht die er was voor de humanitaire problemen in het Oosten in combinatie met de veiligheid voor het eigen Duitse volk. Bij de oppositie werd er vaak gevraagd wat alle verdragen rondom de Ostpolitik betekende voor de veiligheid in Europa. Vanuit de regering waren voornamelijk geluiden te horen die de Ostpolitik moesten verdedigen. Hierbij ging het enerzijds om het verklaren waarom er bepaalde verdragen gesloten waren en anderzijds moest er naar de burgers toe een verklaring komen waarom men met het Oosten ging samenwerken. Hieruit blijkt dat de regering ook bezig was met de beeldvorming die er was over het Oosten. Blijkbaar waren er

in de BRD nogal wat twijfels over het Oosten en deze beeldvorming wilde de regering graag veranderen om het contact tussen West en Oost te verbeteren. Opvallend is dat er in de literatuur veel gesproken wordt over een verenigd Duitsland als einddoel van de Ostpolitik, terwijl dit door de regering nooit heel duidelijk benadrukt werd. Hieruit blijkt ook weer dat het imago van West-Duitsland voorop stond.

Concluderend kan er dus gesteld worden dat de beeldvorming van de regering en het beeld van de Ostpolitik in de literatuur van elkaar verschilt. Het begrip Ostpolitik is zoals uit de literatuur bleek een veel omvattende term. Binnen de beeldvorming van Brandt en zijn regering wordt duidelijk dat er een focus ligt op de menselijke aanpak van de Ostpolitik. Reclamespotjes die gelukkige mensen laten zien die elkaar in de armen vallen nadat de grens geopend is, laten zien dat dit het beeld is dat voor Brandt en zijn regering belangrijk was. Dit wordt ook bevestigd als er gekeken wordt naar de parlementsstukken en de televisieoptredens van Brandt. Hieruit blijkt dus dat in het beeld dat de regering naar buiten bracht van de Ostpolitik, men de accenten legde op de zaken die juist door het volk als positief zouden worden ervaren en dat er ook vele zaken niet zo duidelijk naar voren kwamen. De economische relaties en de machtspolitiek die daaruit volgde zijn onderwerpen die nauwelijks terug te vinden zijn in bronnen, het belang lag dus duidelijk bij de humanitaire omstandigheden, die na de Tweede Wereldoorlog gewaarborgd moesten worden.

Algemene Literatuur

- Boterman, Frits, *Moderne geschieden van Duitsland 1800-heden* (Amsterdam, 2005).
- Hagen, William w., *German history in modern times. Four lives of the nation* (Cambridge, 2012).
- Sarotte, M.E., *Dealing with the Devil. East Germany, Détente, and Ostpolitik, 1969–1973* (Chapel Hill, 2001).
- Schöllgen, G., *Willy Brandt: die Biographie* (Berlijn 2001).

Gerichte literatuur

- Bange, O., 'Ostpolitik as a source of intra-bloc tensions.' <http://www.detente.de/ostpolitik/publications/download/article11.pdf> [geraadpleegd op 01-06-2015].
- Bender, P., *Die 'Neue Ostpolitik' und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung* (München, 1995).
- Burk, K., Stokes, M. (Ed.), *The United States and the European alliance since 1945* (Oxford, 1999).
- Craig, Gordon A., *Did Ostpolitik work? The Path to German reunification* (1994).
- Ehmke, H., Koppe, K., Apel, H., *Zwanzig Jahre Ostpolitik: Bilanz Und Perspektive* (Bonn, 1986).
- Erdmann, K.D., 'Drei Staaten – zwei nationen – ein Volk? Überlegungen zu einer deutschen Geschichte seit der Teilung', in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 36 (1985), 10, 671-683.
- Fink, Carole, *Ostpolitik, 1969-1974: The European and Global Response* (Ohio, 2006).
- Fuchs, S., *Dreieckverhältnisse sind immer kompliziert: Kissinger, Bahr und die Ostpolitik* (Hamburg, 1999).
- Griffith, W.E., *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, 1978).
- Hanried, W., *Germany, America, Europe: forty years of German foreign policy* (New Haven, 1989).
- Hirsch, Felix E., 'Ostpolitik in historical perspective', *Current History* 62 (1972) 229.

- Hölscher, W., 'Abschied vom Konzept der gemeinsamen Außenpolitik zur parlamentarischen Auseinandersetzung über die neue Ostpolitik in den Jahren 1969 bis 1972', *Historische Zeitschrift* 290 (2010) 347-385.
- Krel, Gert, 'West German Ostpolitik and the German Question', *Journal of Peace Research* 28 (1991) 311-323.
- Lorenzini, S., 'Globalising Ostpolitik. Ostpolitik revisited', *Cold War History* 9 (2009) 223-242.
- Newnham E., Randall, 'More Flies with Honey: Positive Economic Linkage in German Ostpolitik from Bismarck to Kohl', *International Studies Quarterly* 44 (2000) 73-96.
- Newnham, R., 'Economic Linkage and Willy Brandt's Ostpolitik: The Case of the Warsaw Treaty', *German Politics* 16 (2007) 247-263.
- Wegner, Helmut, West German Ostpolitik, *The RUSI Journal* 134,1,36 (VK, 1990).
- Wolfrum, E., *Die geglückte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart* (Bonn 2007).
- Woods, R., *Opposition in the GDR under Honecker, 1971-1985* (Basingstoke, 1986).

Bronnen

- Deutscher Bundestag, 4 (Bonn, 15 December 1972).
- Deutscher Bundestag, 5 (Bonn, 8 Oktober 1969).
- Deutscher Bundestag, 172 (Bonn, 2 Februari 1972).
- Deutscher Bundestag, 173 (Bonn, 25 Februari 1972).
- SPD spot Bundestagswahl SPD, 1972.
<https://www.youtube.com/watch?v=DATZtb2q6rY> [geraadpleegd op 12-06-2015].
- Vertragsgesetz Bundesrepublik Deutschland en Volksrepubliek Polen (Bonn, 7 December 1970).
- Erklärung der deutschen Bundesregierung (Bonn, 28 Oktober 1969).

Afbeelding

- Bundesarchiv, Bild 183-N0521-0332 [geraadpleegd op 12-06-2015].